

УДК 340.12

Стричинець О. В.

МІСЦЕ І РОЛЬ ДЕФІНІЦІЇ У ПРАВІ

Предложено понимание определения в пределах логики, предметом которой является мышление родовидовым способом (определения как логической структуры, некоторых видов, правил и др.).

Ключевые слова: определение, виды определения, правила определения.

The understanding of definition of term logic is introduced. The object of logic is thinking in a type-sort way (defining as a logic structure, a few types and rules etc).

Key words: definition, types of definition, rules of definition.

Визначення є важливою проблемою поняття. Наявність теорій щодо розуміння його проблематики в родо-видовий спосіб, деяких інших теорій привели до необхідності подолати суперечності, пов'язані, зокрема, з проблемою визначення в праві.

Дослідження зводиться до відповіді на запитання, чи існує визначення в межах логіки, предметом якої є мислення, що його розуміють у родо-видовий спосіб.

Гіпотеза полягає в тому, що таке визначення в межах логіки існує.

Метою дослідження є виявити визначення в межах логіки, предмет якої мислення, що розуміють у родо-видовий спосіб.

Досягнення поставленої мети передбачає осмислення досвіду мислення, його узагальнень щодо проблеми визначення.

Означену проблему розроблено в роботах античних, середньовічних філософів та філософів Нового часу, зокрема Сократа [17], Платона [17], Арістотеля [1;2], стоїків [9], М. Цицерона, А. Боеція, М. Капеллі, М. Вікторіна, Порфірія, П. Абеляра, Р. Гокленія, Т. Гоббса [7], Д. Локка [14], Б. Паскаля [16], А. Арно та П. Ніколя [3], І. Канта [11], Г. Гегеля [6], Ж. Жергонна [20], Д. С. Мілля [15], Г. Фреге [19], Г. Лейбніца [13], А. де Моргана, Д. Пеано, Д. Гільберта, Г. Ріккерта та ін. На сучасному етапі теорію визначення розробляють Р. Робінсон [22], К. Попи [18], Д. Горський [8], Є. Войшвілло [5] та ін. Теорія визначення щодо галузі права представлена в роботах Арістотеля [1; 2], В. Жеребкіна [10], В. Бабаєва [4], У. Клюга [21], В. Кнаппа і А. Герлоха [12] та ін.

Під визначенням в широкому значенні ми розуміємо логічну операцію, яка полягає у відшуканні, уточненні, роз'ясненні виразу в межах певної мови чи розширення мови шляхом введення нового виразу [8, с. 100].

У дослідженні визначення розглядаємо у власному розумінні, за деякими винятками.

Під визначенням, згідно з нашим поглядом, ми розуміємо логічну операцію з поняттям, яка полягає у відображенні сутності уявлюваного в понятті предмета

насамперед за допомогою слів природної мови.

Формула дефініції:

$$dfd \stackrel{\Rightarrow}{\Leftarrow} dfn, \quad (1)$$

де dfd – символ, що позначає поняття, яке підлягає визначенню (дефінієндум), а dfn – символ, що позначає поняття, за допомогою якого здійснено цю логічну операцію (дефінієнс).

Дефініцію ми пропонуємо розуміти в родо-видовий спосіб.

Родо-видовий спосіб розуміння визначення є способом, що полягає у вираженні визначення через вид, рід і видову відмінність.

У визначенні доцільно виділяти три ґрунтовні фрагменти (аспекти) – фактичний, логічний і мовний [8, с. 8].

Правозастосовний процес, по суті, зводиться до категоричного силогізму. Пропонуємо таку формулу і схему категоричного силогізму, де більшим засновком є визначення.

$$\frac{MePh(p_1) \quad Sem_1M}{SePh(p_1)} \quad (2)$$

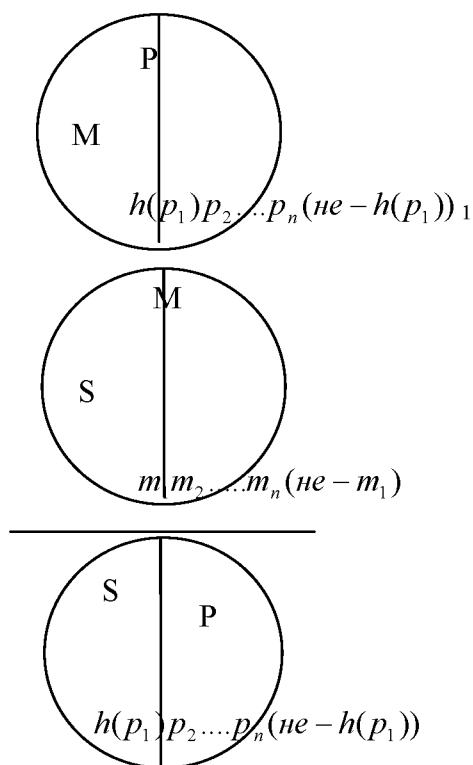

Рис. 1

Наприклад, «крадіжка є злочином, який полягає у таємному викраденні

державного майна, майна фізичних та юридичних осіб. Громадянин таємно викрав майно фізичної особи, оскільки громадянин здійснив крадіжку. Отже, громадянин здійснив злочин, який полягає в таємному викраденні державного майна, майна фізичних та юридичних осіб».

У визначенні через рід і видову відмінність родова частина визначального поняття чітко й точно відмежовує рід, у межах якого здійснюють процедуру визначення. Виразність у встановленні найближчого роду має важливе значення у дефініції, адже цим встановлюють родові межі визначення. Видова ж відмінність уже в межах роду відмежовує означуване від інших видів. Завдяки цьому операція дефініції надає достатньої виразності визначуваному поняттю.

Галузь права потребує досить високого ступеня у формулюванні як родової частини дефінієнсу, так і його видової відмінності, що ускладнюється природною фактичною формою дефініцій права.

Визначення через рід і видову відмінність є основним видом визначення. Щоб підвищити ступінь чіткості й точності визначення поняття, пропонуємо його здійснити так, як показано у формулі:

$$S \in Ph(p_1), \quad (3)$$

де S – означуване поняття, а $Ph(p_1)$ – означальне, P – його родова частина, $h(p_1)$ – видова відмінність, де h – сутність (перша буква латинських слів «haecceitas», що означає «етовість», і «guidditas», що означає «шойність», від яких походить термін «сутність» (див. схему на рис. 2)).

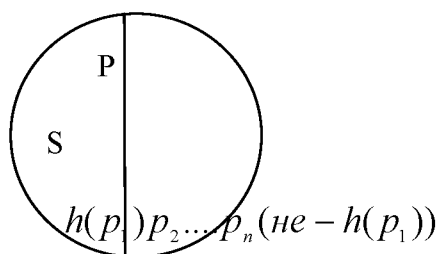

Рис. 2

Класифікаційне визначення полягає в тому, що дефінієндум (S) підводять під найближчий рід (P), а потім вказують видову відмінність ($h(p_1)$) – ознаки, що належать тільки цьому виду, відрізняють його від усіх інших видів цього роду. У даному виді визначення P входить до означального поняття як частина, що вказує на рід, а $h(p_1)$ входить до дефінієнсу як частина, що вказує на видову відмінність. P і $h(p_1)$ розкривають сутність дефінієндуму: P – родову її частину, а $h(p_1)$ – видову відмінність.

Визначенню через рід і видову відмінність не підлягають категорії тому, що вони не мають роду, а також одиничні предмети тому, що вони мають безкінечну кількість ознак.

Визначення, що має формулу:

$$B \in Ah(a_1), \quad (4)$$

де В є означуваним поняттям, $Ah(a_1)$ – означальним, підкоряє визначення, що має формулу:

$$C \in Bh(b_1), \quad (5)$$

де С є дефінієндумом, $Bh(b_1)$ – дефінієнсом; останнє, у свою чергу, є підкореним щодо першого. Термін А підкорює термін В, а термін В підкорює термін С, термін С, у свою чергу, підкорений терміну В, термін В – підкорений терміну А (див. схему на рис. 3).

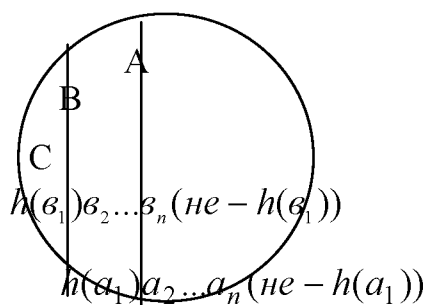

Рис. 3

Наприклад, визначення «кримінальне право є галуззю права, що визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання передбачено за їх вчинення» підкорює визначення «необхідна оборона є інститутом кримінального права, який регулює дії, що їх здійснюють з метою захисту прав та інтересів, які охороняє законом, особи, що захищається, чи іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом завдання тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої за даних обставин для запобігання або припинення замаху, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони» (ст. 36 КК України). Останнє, у свою чергу, є підкореним стосовно першого. Термін «галузь права» підкоряє термін «інститут кримінального права», останній підкорює термін «необхідної оборони»; термін «необхідна оборона» є підкореним терміну «інститут кримінального права»; термін «інститут кримінального права» є підкореним терміну «галузь права».

Субординаційна форма між поняттям, яку ми пропонуємо, є більш виразною, логічно витриманою, що створює належну витриманість практики мислення.

Координаційна ж форма полягає у тому, що два і більше терміни є рівноправним між собою, вони є однаково підкореними більш загальному термінові.

Так, визначення, яке має формулу:

$$B \in Ah(a_1), \quad (6)$$

де В є означуваним поняттям, $Ah(a_1)$ – означальним, є рівноправним стосовно до визначення, що має формулу:

$$C \in Ah(a_2), \quad (7)$$

де С є дефінієндумом, а $Ah(a_2)$ – дефінієнсом. Терміни В і С є рівноправними між

собою, вони є однаково підкореними терміну А (див. схему на рис. 4).

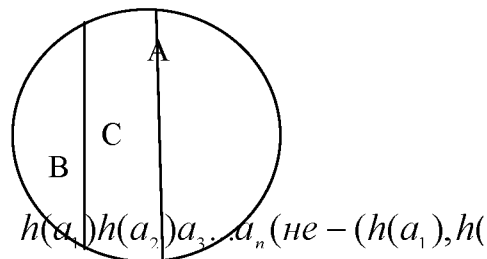

Рис. 4

Наприклад, визначення «кримінальне право є галуззю права, що визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання передбачено за їх вчинення», є рівноправним щодо визначення «цивільне право є галуззю права, що регулює майнові й пов'язані з ними немайнові відносини». Терміни «кримінальне право» і «цивільне право» є рівноправними між собою, вони однаково підкорені терміну «галузь права».

Координаційна форма, яку ми пропонуємо, є більш логічно витриманою.

Генетичне визначення має ту ж формулу (3) і схему на рис. 2, що й визначення через рід і видову відмінність, але тут видова відмінність виконує особливу функцію – вона вказує на виникнення означуваного предмета. $h(p_1)$ вказує на шлях виникнення, спосіб походження, створення, конструювання предмета. Оскільки генетичне визначення є видом визначення через рід і видову відмінність, то для нього повною мірою справедливі правила, які існують для визначення через рід і видову відмінність.

Розглянемо правила визначення, важливість їх дотримання в галузі права.

Загальна вимога полягає в тому, що будь-яка дефініція має триєдину форму – фактичну, логічну й мовну [8, с. 8].

Вимога, яку належить ставити до фактичної частини визначення, полягає в тому, що дефініція має відображати природу означуваного, тобто таку органічну суму ознак, без вказівки хоча б на одну з яких предмет визначення не є тим, чим він є.

Перша вимога полягає в тому, що визначення має бути взаємозамінним.

Цю вимогу ми пропонуємо розуміти у родо-видовий спосіб (формула (3) і схема на рис. 2), що є вдосконаленням. Дефінієнс складається із родової частини (P) і видової відмінності $h(p_1)$.

Звідси випливає три види помилок. Визначення може виявитися широким, вузьким або перехресним.

Широким в інтенціональному значенні слід визнавати таке визначення, у якому зміст $h(p_1)$ означального поняття містить ознаки, що відображають сутність не лише тих елементів, які входять до обсягу означуваного, а й інших елементів. У результаті визначення виявляється широким і в екстенціональному значенні. Широким за обсягом слід визнавати таке визначення, у якому обсяг $h(p_1)$ означального поняття

виявився ширшим за обсяг означуваного, при цьому кожен елемент останнього входить до обсягу першого поняття.

Вузьким в інтенціональному значенні слід визнавати таке визначення, у якому зміст $h(p_1)$ не містить ознак, які відображають сутність усіх елементів, що входять до обсягу означуваного. В результаті визначення виявляється вузьким і в екстенціональному значенні. Вузьким за обсягом слід визнавати таке визначення, у якому обсяг $h(p_1)$ виявився вужчим за обсяг означуваного.

Перехрещеним в інтенціональному значенні слід визнавати таке визначення, у якому зміст $h(p_1)$ не містить ознак, які відображають сутність усіх елементів, що входять до обсягу означуваного поняття, і поряд з цим містить ознаки, що відображають сутність елементів, що не входять до обсягу дефінієндуму. У результаті визначення виявляється перехрещеним і в екстенціональному значенні. Перехрещеним за обсягом слід визнавати таке визначення, у якому обсяг $h(p_1)$ виявився вужчим за обсяг означуваного і поряд з цим таким, що включає елементи, які не входять до обсягу означуваного.

Досліджуючи правові тексти, можна виявити, що в більшості випадків усі три види порушень цієї вимоги становлять досить складні вирази для аналізу та потребують спільної роботи юристів і логіків, а в деяких випадках – фахівців зі сфери врегулювання суспільних відносин.

Друга вимога полягає в тому, що визначення не має бути здійснено саме через себе. Звідси помилки, що дістали назву кола у визначенні, а в більшій мірі прояву – тавтології.

Коло у визначенні – це логічна помилка, що має місце у тому випадку, якщо означальне поняття ($Ph(p_1)$) неможливо зрозуміти без означуваного, а останнє, звичайно, розуміють через перше.

Тавтологія у визначенні є видом кола; воно вирізняється тим, що весь дефінієндум чи його частину повторено в дефінієнсі ($Ph(p_1)$) у явній, словесній формі.

Третя вимога полягає у тому, що визначення, по можливості, має бути позитивним.

З огляду на те, що основною формою буття права є природна мова, вагомим чинником досконалості правової дефініції є належний рівень у відпрацюванні її мовної частини. Перша вимога щодо мовного оформлення визначення полягає в тому, що, означаючи певне поняття, слід уживати зрозумілі слова й терміни [5, с. 224–265]. Друга вимога полягає в тому, що у визначенні необхідно вживати точні й чіткі слова та терміни. Третя вимога полягає в тому, що у визначенні не слід вживати метафоричних, асоціативних тощо виразів. Четверта вимога полягає в тому, що новий термін необхідно вводити через уже введені слова та терміни.

Отже, існує визначення в межах логіки, предметом якої є мислення, що його розуміють у родо-видовий спосіб.

Література:

1. Аристотель. Метафизика. – М.–Л., 1934.

2. *Аристотель*. Собрание сочинений: В 4-х т. – Т. 2. – М., 1978.
3. *Арно А., Николь П.* Логика, или Искусство мыслить. – М., 1991.
4. *Бабаев В. К.* Советское право как логическая система: Учебное пособие. – М., 1978.
5. *Войцивилло Е. К.* Понятие как форма мышления: Логико-гносеологический анализ. – М., 1989.
6. *Гегель Г. В. Ф.* Наука логики: В 3-х т. – Т. 3.: Субъективная логика или учение о понятии. – М., 1972.
7. *Гоббс Т.* Собрание сочинений: В 2-х т. – М., 1989.
8. *Горский Д. П.* Определение: Логико-методологические проблемы. – М., 1974.
9. *Диоген Лаэртский.* О жизни, учение и изречениях знаменитых философов. – М., 1979.
10. *Жеребкин В. Е.* Содержание понятий права (логико-юридический анализ): Дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 1979.
11. *Кант И.* Собрание сочинений: В 8 т. – М., 1994.
12. *Кнапп В., Герлох А.* Логика в правовом сознании. – М., 1987.
13. *Лейбниц Г. В.* Собрание сочинений: В 4-х т. – М., 1982.
14. *Локк Д.* Избранные сочинения: В 3-х т. – М., 1985.
15. *Миль Д. С.* Система логики силлогистической и индуктивной. – М., 1914.
16. *Паскаль Б.* Трактаты. Полемические сочинения. Письма. – К., 1997.
17. *Платон.* Собрание сочинений: В 4-х т. – М., 1990–1994.
18. *Попа К.* Теория определения. – М., 1976.
19. *Frege G.* Grundgesetze der Arithmetik. begriffsschriftlich abgeleitet. – Jena: 1893.
20. *Gergonne J.* Essai sur la théorie des définitions // Annales de Mathématiques pures et appliquées. – Т. IX. – 1818–1819.
21. *Klüg U.* Juristische Logik. – Berlin – New York, 1983.
22. *Robinson R.* Definition. – Oxford, 1950.